

Rozwój zakonów Karmelitów w Krakowie na przestrzeni wieków

Mgr inż. arch. Łukasz Szatanek

STRESZCZENIE

Kraków jako ośrodek władzy królewskiej przez wieki przyciągał zakony z wielu części Europy jak i świata. Zakony karmelitańskie przybywające do Krakowa tworzyły architekturę charakterystyczną dla siebie zgodną z własną regułą. Mimo tego poszczególne założenia posiadają wiele cech wspólnych. W niniejszym opracowaniu został przedstawiony najwcześniejszy przykład architektury karmelitańskiej na ziemiach polskich tj. kościół i klasztor pw. Nawiedzenia NMP na Piasku.

1. HISTORIA I ROZWÓJ ZAKONÓW KARMELITAŃSKICH

Początki Zakonu Braci Najświętszej Maryi Panny z Góry Karmel sięgają IV – V wieku n.e.. Miejscem, z którym Zakon wiąże swoje początki i jednocześnie się utożsamia, jest Góra Karmel – pasmo ciągnące się w Palestynie przy wybrzeżu Morza Śródziemnego. Od zawsze związane z kultem Św. Eliasza. Początkowo na tym terenie przebywali pustelnicy mieszkający w osamotnieniu w grotach – niezwiązani żadną regułą. Dopiero w XIII wieku za stawiennictwem Św. Szymona Stocka Św. Albert – patriarcha jerozolimski ułożył regułę, która została zatwierdzona przez późniejszych papieży.

Zajęcie Palestyny przez Turków spowodowało emigrację eremitów do Europy. Na Starym Kontynencie eremici musieli dostosować życie jak i regułę do panujących, odmiennych warunków. Z biegiem czasu zaczęli zakładać klasztory poczynając od południa podążając ku północy (w tym w Krakowie i Gdańsku – XIV w.). Zakon rozrastał się i ewaluował podobnie jak reguła.

W XV wieku zauważono potrzebę zmian i zaostrzenie reguły. Jednak dopiero reformy przeprowadzone w XVI wieku wpłynęło na rozwój Zakonu. Reformy przeprowadzone przez Św. Teresę od Jezusa oraz Św. Jana od Krzyża doprowadziły do rozłamu. Początkowo wyodrębniły się Karmelitanki Bose, a następnie Karmelici Bosi. Zakon ten powraca do pierwotnej reguły Św. Alberta. Zakon starej obserwacji nazwano Karmelitami Trzewiczkowymi.

Karmelici Bosi na ziemiach Polski pojawili się w XVII wieku. Pierwszy zakon założony został w Krakowie. Podobna sytuacja dotyczyła Karmelitanek Bosych. W tym czasie Karmelici Trzewiczkowi posiadali jeden zakon w Krakowie oraz wiele w całej ówczesnej Polsce.

2. KARMELICI W KRAKOWIE

Okres baroku na ziemiach polskich był czasem szczególnego rozkwitu zakonów Karmelitańskich obydwu kongregacji. W Krakowie powstało 6 klasztorów:

- 2 klasztory Karmelitów Trzewiczkowych:
 - Nawiedzenia NMP na Piasku;
 - Św. Tomasza.
- 2 klasztory Karmelitów Bosych:

- ŚŚ. Michała i Józefa;
- Niepokalanego Poczęcia NMP.
- 2 klasztory Karmelitanek Bosych:
 - ŚŚ. Teresy od Jezusa i Jana od Krzyża;
 - Św. Marcina.

W Krakowie do dnia dzisiejszego z wymienionych obiektów przetrwało pięć. Wyjątek stanowi klasztor Karmelitów Bosych pw. ŚŚ. Michała i Józefa. W XIX wieku został zaanektowany na więzienie, a następnie przebudowany na sąd. Obecnie znajduje się na terenie kompleksu Muzeum Archeologiczne oraz Muzeum Geologiczne.

Pozostałe obiekty albo zachowały funkcję albo zostały przejęte przez inne zakony. Założenie klasztorne Karmelitów Bosych przy ul. Kopernika został zaadaptowany na szpital Św. Łazarza. Kościół zachował swoją funkcję jako kościół akademicki. Natomiast kościół Św. Tomasza został przejęty przez Zgromadzenie Sióstr Kanoniczek Ducha Świętego de Saxia. Kościół Św. Marcina jest własnością Ewangelików. Jedyne kościół Karmelitanek Bosych znajdujący się przy ul. Kopernika zachował funkcję oraz właściciela.

3. ZAŁOŻENIE KLASZTORNE PW. NAWIEDZENIA NMP

Podobna sytuacja dotyczy najstarszego założenia klasztorne Karmelitów Trzewickowych na ziemiach polskich. Kościół i klasztor pw. Nawiedzenia NMP powstał jako odpowiedź na potrzeby zapewnienia opieki duszpasterskiej rozrastającym się przedmieściom położonych poza murami w okolicach bramy Szewskiej. Teren ten przynależał do dzielnicy Garbary i zamieszkały był przede wszystkim przez mieszkańców pochodzenia niemieckiego. Na polecenie Królowej Jadwigi sprowadzono Karmelitów Trzewickowych z Pragi. Teren otrzymany pod budowę klasztoru był niesprzyjający – pełen mokradeł, bagnisty. Położenie geograficzne wpłynęło na długi czas budowy obiektu gotyckiego. Dodatkowo lokalizacja poza murami sprawiała, że klasztor podczas wojen i oblężeń był niszczone. Podczas najazdu księcia Maksymiliana został zniszczony w znacznym stopniu. Po wojnie został odbudowany w stylu renesansowym. Jednak najazd szwedzki w 1656 roku ponownie zniszczył założenie. Nie długo po wojnie założenie zostało odbudowane w stylu barokowym.

Obiekt dzisiaj nosi cechy stylistyczne barokowe jednak przez lata był odbudowany na zrębach wcześniejszej budowli. Przez ten fakt proporcje kościoła Nawiedzenia NMP posiada do dnia dzisiejszego gotyckie. Kościół jest bazyliką trójnawową, orientowaną. Korpus nawowy jest 4 – przęsłowy, z kaplicami po obu stronach, nie występuje transept. Prezbiterium wydłużone, zakończone wielobocznie. Od południowej strony do korpusu nawowego jak i prezbiterium przylegają dwie kaplice: Matki Bożej Szkaplerznej oraz Matki Bożej Piaskowej, obydwie mają charakter barokowy. Wyposażenie wykonano z ciemnego marmuru w stylu barokowym.

Klasztor przez lata był zmieniany. Najpoważniejsza przebudowa odbyła się w XIX wieku, kiedy podwyższono klasztor. Jednak w zasadniczym wystrój wnętrza klasztoru jest także XVII - wieczny. Obecnie klasztor posiada trzy skrzydła położone

wzdłuż kościoła od północnej strony. Dawniej klasztor był bardziej rozbudowany i położony był wzdłuż dwóch dziedzińców.

Bryła zewnętrzna całości założenia jest mocno rozrzeźbiona dzięki kaplicom dołączonym do podstawowej bryły. Nad całością założenia dominują dwie wieże wieńczące prezbiterium od strony wschodniej. Proporcje bryły są bardziej gotyckie niż barokowe, jedynie detale z epoki baroku świadczą o przebudowie założenia w XVII wieku.

Elewacja frontowa – barokowa zaprojektowana została w stylu rzymskim. Jest ona dwukondygnacyjna, środkowa oś została podkreślona przez podwyższenie oraz zwieńczenie trójkątnym tympanonem. Sploty wolutowe dodatkowo podkreślają środkową część. Zdwojone pilastry w części środkowej podkreślają wertykalny charakter elewacji. Całość zrównoważona, statyczna i spokojna charakterystyczna dla elewacji typu rzymskiego.

4. BIBLIOGRAFIA

1. Archiwum klasztoru OO. Karmelitów w Krakowie na Piasku, AKKr 698, Inwentarz kościoła i klasztoru zgromadzenia X.X. Karmelitów Trzewickowych (*antiqua observantiae*) w Krakowie na przedmieściu Piasek.
2. Archiwum klasztoru OO. Karmelitów w Krakowie na Piasku, AKKr 863, Plan sytuacyjny realności pod l. 62 przy ul. Karmelickiej w Krakowie własność OO. Karmelitów.
3. Archiwum klasztoru OO. Karmelitów w Krakowie na Piasku, AKKr 865, Plan sytuacyjny zabudowań należących do OO. Karmelitów, Ul. Karmelicka 19/21/23/25/27.
4. Archiwum klasztoru OO. Karmelitów w Krakowie na Piasku, AKKr 868, Plan der Dacher an der St. Stefans – kirche zu Krakau – przekroje, rzut.
5. Archiwum klasztoru OO. Karmelitów w Krakowie na Piasku, AKKr 870, Restauracja kościoła WW. OO. Karmelitów na Piasku w Krakowie.
6. Archiwum klasztoru OO. Karmelitów w Krakowie na Piasku, AKKr 876, Plan nadbudowy II i III piętra Dz. IV w Krakowie przy ul. Karmelickiej w klasztorze OO. Karmelitów.
7. Wanat Benignus Józef O., Zakon Karmelitów Bosych w Polsce. Klasztory Karmelitów i Karmelitanek Bosych 1605 – 1975. Wydawnictwo OO. Karmelitów Bosych ul. Rakowicka 18, Kraków 1979.